

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

І. В. ШАПОВАЛОВА

ПОЛІТОЛОГІЯ

**Методичні вказівки
для самостійної роботи студентів**

У 2 частинах

Частина 1

Рекомендовано Методичною радою НУК

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМ. АДМІРАЛА МАКАРОВА

2023

УДК 32(075.8)

Ш24

Автор

І. В. Шаповалова, канд. філос. наук, доцент

Рецензент

В. М. Вашкевич, д-р філос. наук, професор

Рекомендовано Методичною радою НУК

Шаповалова І. В.

Ш24 Політологія : методичні вказівки для самостійної роботи студентів : у 2 ч. Частина 1 / І. В. Шаповалова. – Миколаїв : НУК, 2023. – 68 с.

Призначено для студентів різних спеціальностей, які вивчають курс політології.

УДК 32(075.8)

© Шаповалова І. В., 2023

© Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
<i>Тема № 1.</i> Наука про політику: об'єкт, предмет та основні етапи еволюції. Сучасна політична наука.....	5
<i>Тема № 2.</i> Розвиток світової політичної думки: історична ретроспектива.....	13
<i>Тема № 3.</i> Політика і влада як соціальні явища.....	24
<i>Тема № 4.</i> Політичний режим влади.....	30
<i>Тема № 5.</i> Політична система суспільства.....	38
<i>Тема № 6.</i> Держава – базовий інститут політичної системи суспільства.....	47
<i>Тема № 7.</i> Правова держава і громадянське суспільство.....	58
Навчальна література, рекомендована для підготовки до семінарів.....	66
Загальна довідкова література.....	66
Періодичні джерела.....	67

ВСТУП

Політологія є складовою гуманітарного циклу підготовки студентів і включена до переліку вибіркових дисциплін у Національному університеті кораблебудування імені адмірала Макарова за різними напрямками підготовки бакалаврів. У курсі політології використовуються знання, набуті студентами під час вивчення історії України, історії української культури, філософії, соціології та правознавства.

У праці «Політологія. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів» з позицій сучасних методологічних підходів розкриваються зміст, структура та функції інститутів політичної системи, різноманітних чинників функціонування політичного процесу, а також специфіка їх вияву у суспільних трансформаціях України. Запропонований курс збагачує студентів політичними знаннями, сприяє формуванню у них активної політичної позиції, розумінню своїх громадянських прав, свобод і обов'язків, умінь давати раціональну оцінку діям різних політичних партій і лідерів з позицій загальнонаціональних інтересів.

Окрім викладу теоретичної складової навчального матеріалу кожна тема містить зручний методологічний інструментарій для його опрацювання: питання і завдання для самоконтролю студентів, практичні завдання, які включають теми для рефератів та есе, списки рекомендованих джерел і літератури. Наприкінці подані списки основної навчальної літератури, загальної додаткової літератури, періодичних джерел та інтернет-ресурсів, які надають студентам можливість поглибленого вивчення політичної науки.

Методичні вказівки розраховані на бакалаврів різних спеціальностей, викладачів та всіх тих, хто цікавиться проблемами політичної науки.

Тема № 1. НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ: ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ. РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

1. Основні етапи розвитку політології як науки і навчальної дисципліни. Предмет і об'єкт політології.
2. Зв'язок політології з іншими соціально-гуманітарними дисциплінами.
3. Основні методи та функції політології.

Основні поняття та категорії

Політика, об'єкт і суб'єкт політології, методи дослідження, галузі політології, функції політології, політична наука, політологія, політична закономірність.

Методичні рекомендації

1. Вивчення цієї теми починається із з'ясування поняття і сутності, предмету політичної науки, розкриття змісту основних етапів розвитку політології.

Політика як специфічна сфера діяльності людей виникає на етапі появи держави. Деякі вчені відносять цей процес ще до більш стародавніх часів, але в будь-якому випадку, з моменту своєї появи політика потрапила в коло інтересів різних дослідників, проте тривалий час перебувала у структурі релігійно-міфологічних поглядів, пізніше у складі філософської науки.

Термін «**політологія**» походить від двох грецьких слів: «*politike*» – державні та суспільні справи, і «*logos*» – слово, вчення. Перше слово ввів у науковий вжиток Арістотель, друге – Геракліт. Синтез цих слів визначає політологію як науку про політику.

Формування політології як самостійної наукової дисципліни відбувається в другій половині XIX ст. Так, у 1857 р. американський учений Ф. Лейбер відкриває кафедру історії і політичної теорії та розпочинає читати курс політології

студентам у Колумбійському коледжі. В 1880 р. при Колумбійському університеті утворюється Вища школа політичної науки, яка об'єднала багатьох науковців, що вивчали і викладали студентам політичну науку. Це були лише перші кроки, які посприяли активному формуванню в США системи політологічних навчальних і наукових закладів. А вже в 1903 р. була створена Американська асоціація політичних наук, у тому ж році почав видаватися політичний журнал.

У Франції в 1872 р. було відкрито Вільну школу політичних наук. У 1885 р. у Великобританії розпочала роботу Лондонська школа економічних і політичних наук, де відбувається підготовка працівників органів державної влади та управлінців різних рівнів. Італія також не стояла осторонь цих процесів – там у 1896 році політолог і соціолог Г. Моска опублікував книгу «Елементи політичної науки». В Німеччині розвитком політичної науки займалися такі видатні вчені, як М. Вебер та Р. Міхельс.

Завершився процес становлення політології як самостійної науки й навчальної дисципліни в 1948 р. У цьому ж році під егідою ЮНЕСКО була створена Міжнародна асоціація політичної науки. В цьому ж році на Міжнародному конгресі з питань політичної науки у Парижі був визначений контент цієї науки й надано рекомендації ВНЗ світу включити курс політології до вивчення в системі вищої освіти як загальнообов'язкової дисципліни. В 1998 році під егідою ЮНЕСКО створено Міжнародну асоціацію політичної науки (МАПН), метою якої є інтеграція дослідницьких зусиль учених різних країн, обмін інформацією та підвищення практичної ефективності рекомендацій політичної науки.

У СРСР політологія як окрема наука не вивчалася і не викладалася, радянські ідеологи таврували її як «буржуазну теорію», «лженауку». Лише окремі політологічні проблеми в ідеологічно заангажованому вигляді, із суворим дотриманням ідеологічних догм і заборон, розглядалися в рамках істо-

ричного матеріалізму, наукового комунізму, історії КПРС та інших суспільних наук.

Політологію як науку і нова навчальну дисципліну у всіх вищих навчальних закладах СРСР починають викладати тільки після розпаду СРСР.

У Миколаївському кораблебудівному університеті імені адмірала С.О. Макарова (нинішній НУК) вперше курс політології було прочитано в 1990 році.

Політологія як самостійна наука має свій **об'єкт** і **предмет** пізнання. **Об'єктом** політології виступає вся політична сфера життя суспільства. Політична сфера суспільства складається з соціально-політичних інститутів, організацій, які забезпечують взаємодію між різними суб'єктами політики. **Предметом** політології є закономірності формування й розвитку політичної влади, форми та методи її функціонування і використання в державно організованому суспільстві.

Узагальнюючи все зазначене вище, можна зробити таке визначення цієї науки: **політологія** – це наука про політику, політичні системи та політичні процеси. І це найбільш коротка дефініція (визначення), всього різних визначень політології нараховується близько 500.

2. У другому питанні необхідно визначити взаємозв'язок політології з іншими науками.

Політологія в статусі самостійної науки має свій предмет дослідження, але задля всебічного вивчення всіх аспектів політики вона взаємодіє та тісно пов'язана з іншими суспільними науками. До переліку таких наук насамперед можна віднести:

філософію, в надрах якої тривалий час розвивалися політичні знання. Філософія може претендувати на роль загальнометодологічної дисципліни, із якої виокремився ряд інших суспільних наук, предметом її дослідження є найбільш універсальні принципи мислення та пізнання. Політична філософія використовується політологією для формування загального

погляду на політику, її світоглядного осмислення, розуміння її взаємозв'язку з іншими сферами суспільного життя;

соціологію, яка найбільш щільно пов'язана з політологією. Ці науки утворюють окрему галузь знань – політичну соціологію, яка вивчає систему взаємодії політики з соціальним середовищем, здійснює аналіз соціальної структури, неформальних політичних інститутів та діяльності політичних лідерів;

історію, яка досліджує процес розвитку політичного життя суспільства, державних інститутів, партій та рухів. Взаємозв'язок політології та історії визначається тим, що, з одного боку, політична наука допомагає створити теоретичну базу аналізу реальної еволюції політичних процесів, а з іншого – історія та сучасна політична практика є не тільки критеріями визначення правильності теоретичних висновків політичної науки, а й основою нових узагальнень та висновків;

право – вивчає правові механізми ухвалення і реалізації політичних рішень, пов'язаних з урегулюванням відносин та поведінки людей у процесі суспільного життя, в тому числі й у сфері політики. Спільним між політологією і правовою наукою є те, що вони досліджують державно-правові проблеми та явища. Відмінність між політологією і правом полягає в тому, що норми права досить визначені, а політика як сфера людської діяльності більш мінлива та непостійна;

психологію, яка вивчає психологічні (суб'єктивні) чинники політичної поведінки особи й груп, їх мотивацію, вплив ціннісних орієнтацій, переконань на поведінку учасників політичних процесів. Саме політична психологія надає можливість вивчати феномен політичного лідерства і політичного керівництва, елітизму.

3. Це питання потребує розгляду основних методів і функцій політології.

Існують різні підходи до класифікації методів політичної науки. Політологи найчастіше виділяють три групи таких методів.

До першої групи належать загальні методи дослідження політичних об'єктів. Вони відрізняються безпосередньою спрямованістю на об'єкт, що вивчається, і дають їм специфічну інтерпретацію.

До цієї групи відносяться:

соціологічний метод – надає можливість з'ясувати залежності політики від суспільства, встановити соціальну обумовленість політичних явищ і процесів, вплив на політику системи економічних відносин, соціальної структури суспільства, культури, ідеології;

метод структурно-функціонального аналізу – він розглядає політику як певну цілісність, систему, в якій кожен елемент виконує специфічні функції;

метод системного аналізу – полягає у вивченні політики як цілісної, складної саморегульованої системи, яка постійно взаємодіє з навколишнім соціальним середовищем за схемою «вхід–вихід» системи, де «вхідні» імпульси здійснюються у формі вимог громадян, їхньої підтримки або неухвали тих чи інших рішень та «вихідних» – певних політичних рішень, що є реакцією системи на вимоги громадян;

інституційний метод – орієнтується на вивчення інститутів, які забезпечують політичну діяльність і обслуговують політичний процес;

біхевіористський метод – спирається на застосування природничих наук, методів конкретної соціології, за допомогою яких вивчення політики відбувається через дослідження різноманітних аспектів поведінки окремих особистостей і груп;

історичний метод – вимагає вивчення політичних явищ у їх послідовному часовому розвитку, виявленні зв'язків минулого, сьогодення і майбутнього.

До другої групи можна віднести **загальнологічні методи**, які відносяться не до дослідження політичних об'єктів, а безпосередньо до організації та процедури пізнавального проце-

су (вони належать не тільки політології, а й науці в цілому). Це такі, як: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування і перехід від абстрактного до конкретного, моделювання, математичні, кібернетичні та інші методи.

Третю групу методів політології складають **методи емпіричних досліджень**, які забезпечують отримання первинної інформації про політичні явища, процеси, факти політичного життя. Ці методи не відображають специфіки політології, та в основному запозичені нею з конкретної соціології, кібернетики та деяких інших наук. До них відносяться: методи статистики, насамперед електоральної; лабораторні експерименти; аналіз документів; теорія ігор; спостереження та ін.

4. Вивчення цього питання потребує з'ясування основних **функцій** сучасної політичної науки.

Теоретико-пізнавальна функція політології пов'язана із вивченням, систематизацією, поясненням, аналізом, узагальненням та оцінкою різних політичних явищ, процесів і інститутів. Завдяки цій функції політологія виявляє об'єктивні тенденції соціально-політичного розвитку суспільства і дає оцінки політичним ситуаціям. Ця функція, наприклад, дає можливість отримати найпервинніші відомості про учасників політичних подій, їх потреби, політичні інтереси, ціннісні орієнтації, рівень політичної культури, факти реальної і вербальної політичної поведінки.

Управлінська функція. Характерною ознакою сучасної політології є її щільний зв'язок з реальним політичним життям і з політичною практикою. Безумовно, сама наука не керує політичними інститутами, але науковці створюють теоретичний, концептуальний апарат, який політики, державні управлінці використовують для реформування політичних інститутів, уточнень їх функцій, необхідних для цього законодавчих змін. Тобто політологи беруть участь в розробці конкретних практичних рекомендацій з питань підвищення ефективності керівництва політичними процесами та подіями.

Прогностична функція полягає у передбаченні шляхів розвитку політичних процесів, різних варіантів політичної поведінки. Прогностична функція шукає відповідь на питання, якою буде дійсність у майбутньому та коли відбудуться певні політичні події. За допомогою цієї функції здійснюється передбачення політичних процесів. Частіше за все результатом цієї функції є створення прогнозів – гіпотез, які спираються на вже відомі тенденції розвитку політичних явищ.

Світоглядна функція сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої поведінки в суспільстві, політичної культури соціальних суб'єктів, дозволяє зрозуміти цілі, інтереси суспільних рухів, спрямованість політичних процесів і, як наслідок, надати перевагу найбільш ефективним, демократичним традиціям і правовим нормам розвинутих політичних систем.

Функція політичної соціалізації забезпечує процес включення людини в політичну сферу життя суспільства і формування певного типу політичної культури. Політологія покликана дати необхідний мінімум знань громадянам про політичні реалії, норми політичної поведінки, політичні цінності. Ця функція сприяє вихованню політично свідомої особистості, спроможної самостійно, раціонально і критично оцінювати політичні феномени та роботи свідомий політичний вибір.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що вивчає політологія? Дайте визначення політології як науки.
2. Визначте передумови появи політології як самостійної науки.
3. Назвіть основні етапи розвитку політології.
4. Особливості політології як навчальної дисципліни.
5. Якими методами користується політологія при вивченні свого предмету?
6. Які функції виконує політологія?

7. У чому полягає суть взаємодії політології з іншими суспільствознавчими науками?

8. Як розвивається політична наука в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Заповніть таблицю: визначте спільне та відмінне в політології з іншими науками (перелічені та інші), з такими науками як: історія, філософія, економічна, правознавство, соціологія, психологія.

2. Підготуйте індивідуальну творчу роботу (есе) на теми (на власний вибір):

- «Роль політики в житті молоді»;
- «Жінка в політиці»;
- «Чому заняття політикою потребує професійних знань та досвіду?»;
- «Чому молодь іде в політику: амбіції або бажання змін?».

Рекомендована література

1. Арістотель. Політика [Текст] / Арістотель ; пер. з давньогрец. О. Кислюк. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2003. – 239 с.

2. Бодуен, Жан. Вступ до політології [Текст] / Жан Бодуен ; пер. з франц. О. Марштупенко. – К. : Основи, 1999. – 174 с.

3. Левенець, Ю. А. Політична наука: параметри раціоналізму [Текст] / Ю. Левенець // Наук. зап. ін-ту політ. і етносоц. дослідж. НАН України. – 2006. – Вип. 30. – Кн. 1. – С. 6–10.

4. Основи науки про політику. Конспект лекцій : навчальний посібник / О. В. Бобіна, І. В. Шаповалова. – Миколаїв : НУК, 2021. – 200 с.

5. Навчальний посібник з курсу «Політологія» (лекції) / О. Ю. Кравчук, І. В. Шаповалова. – Миколаїв : НУК, 2020. – 168 с.

6. Політологія : навч. посібник / О. Б. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

7. Політична наука : методи досліджень [Текст] / ред. О. І. Габріелян. – К. : Академія, 2012. – 320 с.

Тема № 2. РОЗВИТОК СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

1. Розвиток релігійно-міфологічних ідей про політичну владу в Стародавньому світі: історія та особливості.
2. Політичні концепції часів античності.
3. Особливості соціально-політичних ідей Середньовіччя.
4. Політичні вчення Нового часу.
5. Розвиток політичних ідей та концепцій у XIX – на початку XXI ст.

Основні поняття та категорії

Аристократія, демократія, конфуціанство, монархія, олігархія, поліс, політична історія, політична думка, політична доктрина, політична концепція, політичне знання, політична культура, політична наука, теорія держави і права, теорія розподілу державної влади, суспільний договір, цивілізаційна теорія, глобалізаційні процеси.

Методичні рекомендації

1. Розпочати вивчення цієї теми необхідно з розгляду зародження політичної думки у країнах Стародавнього Сходу: закони Хаммурапі у Вавілоні, міф Заратустри в Персії, буддизм в Індії, кунфуціанство і даосизм у Китаї.

Історія цивілізацій Стародавнього Сходу (Стародавнього Єгипту, Вавилону, Індії та Китаю) зберегла фрагментарні уявлення про суспільно-політичний устрій, мистецтво правління. Політичні ідеї того часу мали спільний релігійно-міфологічний характер і виходили із тези про божественний характер влади і положення про те, що держава є складовою світового космічного порядку. Вже в XI–VIII ст. до н. е. спостерігається тенденція відходу від первісного релігійно-міфологічного світогляду до більш раціоналістичних поглядів на суспільство і державу.

Одним з найбільш впливових політичних вчень Стародавнього Китаю було конфуціанство. **Конфуцій (Кун Фу-Цзи, 551–479 рр. до н. е.)** був одним із засновників філософської і політичної думки Китаю.

Його політичні ідеї виходили із того, що ідеальне правління державою повинне спиратися на моральні принципи. Він розвиває патріархально-патерналістську концепцію розуміння держави. У відповідності до цієї концепції держава – це велика сім'я, де правитель – суворий, але високоморальний і справедливий батько, а піддані – слухняні діти.

Протилежні думки щодо системи організації державної влади були запропоновані представниками іншої філософської школи Стародавнього Китаю, яка домінувала у середині IV ст. до н. е. – школи легістів. Одним із засновників цієї школи був **Шан Ян (400/390–338 рр. до н. е.)**. Їх вчення відображало процес раціоналізації політичних ідей у Стародавньому Китаї.

Легісти виступали за сильну централізовану державу з численним бюрократичним апаратом, спроможним контролювати всі сфери життя людей.

2. Друге питання присвячене розгляду політичної думки античності, яка заклала підґрунтя сучасної європейської цивілізації. Розвиток політичної філософії античності вважається вершиною політичної думки Стародавнього світу. Політичні ідеї в Стародавній Греції набувають форму теорій, ознаки цілісності та системності.

Одним із найбільш відомих мислителів античності був **Платон (427–347 рр. до н. е.)**. Свої політичні ідеї він виклав в роботах «Держава», «Політик», «Закони». Суспільство Платон розумів як відображення вічних ідей, які існують незалежно від людей та оточуючої їх дійсності. Найбільш важливою і безпосередньою формою існування суспільства є держава. Філософ намагався створити картину ідеальних суспільств і держави.

Найкращою формою державного правління він вважав правління аристократів – правління мудрих філософів. Інші чотири форми правління – тимократія (правління військової знаті), олігархія (правління багатих), демократія (влада народу), тиранія (влада тирану) – є недосконалими. Важливо зазначити, що Платон першим вказав на взаємозв'язок політики, держави і соціальних змін (поділ праці, поява класів, нерівність людей).

Учнем Платона був філософ **Арістотель (384–322 рр. до н. е.)**, який заклав основи політичної науки як самостійної науки. Його вчення більш реалістичне, ніж вчення Платона, оскільки він узагальнив практичний досвід функціонування 158 грецьких міст-полісів. Філософу належать такі політичні твори, як «Політика», «Афінська політика», «Етика», «Риторика».

Арістотель заперечував можливість існування ідеальної держави, тому що, на його думку, держава – це результат природного розвитку, а не божественного провидіння. Головна ціль держави – це досягнення «кращого життя», загального блага для всіх громадян.

Арістотель виділяє дві групи форм державного правління. До правильних, справедливих він відніс: монархію (одновладдя), аристократію і політію (найкращу). Неправильні форми правління: тиранія, олігархія, охлократія (влада натовпу) – слугують лише власним інтересам правителів, а не народу.

3. Розгляд цього питання варто розпочати з характеристики змісту змін, які відбувалися у середні віки в історії Європи після розпаду Західної Римської імперії.

У часи середньовіччя панував переважно релігійний світогляд, носієм якого виступала християнська церква. Цей світогляд виходив з того, що все існуюче виникло за волею Бога. Всі зміни в суспільстві – справа Бога для того, щоб пократи або винагородити людей. У роботі «Про град Божий»

один з найбільш відомих мислителів середньовіччя, **Аврелій Августин (354–430)**, виклав основи християнської політичної доктрини. Праця була написана для пояснення з позицій християнства історичної події – взяття Риму готами в 410 р. На думку Августина, священне місто було загарбане тому, що було «градом диявола». Всю історію людства Августин уявляв як боротьбу між «градом Божим» і «градом земним». «Град Божий» складали праведники та янголи. «Град земний» складався із грішників і дияволів. Єдиний шлях до спасіння людини – це зал учення до Бога та християнських чеснот.

Не менш авторитетним богословом був **Томас (Фома) Аквінський (1225–1274)**. Його трактати «Сума теології», «Про правління володарів». Він виходив із того, що державна влада походить від Бога і тому повинна підпорядковуватися духовній владі. Таке положення пов'язане із намаганням теологів середньовіччя обґрунтувати верховенство духовної влади (носій – церква) над світською (носії – монарх і феодалі).

Новий підхід до розуміння держави заклав видатний державний діяч і політичний філософ епохи Відродження італієць **Ніколо Макіавеллі (1469–1527)**. Його також вважають фундатором політичної науки, тому що він першим сформулював предмет і метод політології. Праці «Державотворець», «Роздуми про першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції». Безпосередня участь Макіавеллі в політичному житті забезпечила йому розуміння того, що без політичних знань не можливе ефективне управління державою, а політична наука слугує вирішенню суспільно важливих задач.

На думку Н. Макіавеллі, мораль і політика несумісні. Пізніше політику, яка спирається на культ сили, жорстке маніпулювання, аморальність, назвали «макіавеллізмом».

4. У четвертому питанні необхідно проаналізувати особливості політичних теорій Нового часу (XVI–XIX ст.) з обґрунтуванням можливості устрою суспільства на принципах раціоналізму, свободи і громадянської рівності. Теоретичне

обґрунтування вимог нового класу буржуазії, яка вела боротьбу проти феодальних порядків. Реалізація принципів природного права, у відповідності до яких кожна людина народжується з невід'ємним комплексом прав (право на життя, свободу, працю, участь у справах суспільства і держави), мислителі Нового часу. Висновки політичної філософії цієї епохи, їх практичний характер та орієнтація на вирішення загальних соціальних проблем.

Англійський філософ Т. Гоббс вважав природне, додержавне існування людей негативним, тому що тоді панували інстинкти, відбувалася «війна всіх проти всіх». Для того, щоб покінчити з первісним хаосом та гарантувати суспільний порядок і права громадян, індивіди уклали суспільний договір між собою, яким вручали свої права, долю і владу главі держави – монарху. Так Т. Гоббс обґрунтовував необхідність абсолютної монархії.

Ідеологічним підґрунтям нових буржуазних порядків стає концепція лібералізму, головні засади якої розробив Дж. Локк, поклавши в їх основу принцип свободи і права особистості. Реалізація ідеалу вільної людини вимагає обмеження державної влади. З цією метою вільні індивіди укладають суспільний договір, основним принципом якого є положення про народний суверенітет: народ – єдине джерело державної влади, і він укладає договір із правлячою владою. Головна функція держави полягає у захисті природних і невід'ємних прав людини – «права на життя, свободу і власність».

Французький мислитель і філософ Ж.-Ж. Руссо, на відміну від англійців, ідеалізував додержавне, природне існування людини, вважаючи, що за своєю природою людина – істота добра. Головна задача суспільного договору полягає в тому, щоб «знайти таку форму асоціації, яка б захищала ... всією загальною силою особистість і майно кожного із членів асоціації і завдяки якій кожний, поєднавшись з усіма, підпорядковується тільки самому собі і залишається вільним, як

і раніше». Кожна людина передає державі свої індивідуальні права і свободи.

Також досліджував природу і причини нерівності в суспільстві. Найбільш яскравий політичний твір Ж.-Ж. Руссо – «Про суспільний договір».

Ідею поділу державної влади активно розвивав французький філософ **Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755)**. Потреба у поділі влади на законодавчу, виконавчу і судову виходить, на думку Ш.-Л. Монтеск'є, із природи людини, її схильності до зловживання владою. Державна влада повинна мати свої межі і не загрожувати правам і свободам громадян. У роботі «Про дух законів» він виділив три типи правління – республіку, монархію і деспотію. Ідеальний тип – демократична республіка, але в тих умовах вона була не досяжна. Більш реалістичною виглядає, за Ш.-Л. Монтеск'є, форма аристократичної демократії, за якої правління монарха урівноважується правлінням представників народу.

Особливе місце у формуванні концепції лібералізму і розвитку європейських ідей правової держави мали роботи філософа **Іммануїла Канта (1724–1804)**, який був родоначальником германської класичної філософії. Політичні роботи «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані», «До вічного миру», «Метафізика звичаїв». І. Кант виділяв наступні форми правління: республіканську і деспотичну. Республіканська – заснована на відокремленні виконавчої влади від законодавчої. Побудова правової держави повинна здійснюватися через поступальні реформи, а не революції і насильство. Ідею поділу державної влади І. Кант тлумачить як ідею рівноваги гілок влади: законодавча влада належить тільки суверенній «колективній волі народу»; виконавча – концентрується у законного правителя і підпорядкована законодавчій верховній владі; судова влада – призначається виконавчою владою.

Найбільш завершеної і систематизованої форми набувають концепції правової держави і громадянського миру в праці «Філософія права» германського філософа **Георга Гегеля (1770–1831)**. Держава реалізує ідею розуму, свободи і права. Вища форма держави – це національна держава. Найкращою формою державного правління є спадкова монархія. Державна влада поділена на три гілки: законодавчу, виконавчу (урядову) і королівську (монарх наділений певною законодавчою ініціативою).

5. В останньому питанні слід показати, як відбувалося становлення сучасної політичної науки на прикладі політичних ідей класиків західної політології М. Вебера та інших найбільш відомих політичних філософів і політологів цього часу.

Вагомий внесок у розвиток політичної науки XIX ст. вніс французький мислитель **Алексіс де Токвіль (1805–1859)**, який досліджував історичну генезу і перспективи демократії. В його книзі «Демократія в Америці», виданій у 30-ті рр. XIX ст., аналізується суспільно-політичний устрій США, протиріччя між політичною рівністю й політичною свободою при демократії; феномен демократичного індивідуалізму, відчуження та участь людей у політичному житті; питання централізації і децентралізації влади; створення інститутів місцевого самоврядування і незалежних об'єднань, організацій громадян, політичних партій.

У цей час активно розвивалися соціалістичні вчення. Серед них виділяється марксизм. **Карл Маркс (1818–1883)** здійснив теоретичну розробку засад соціалізму. Автор теорії суспільно-економічних формацій, понять економічного базису та надбудови (до неї він відносив політику, духовність тощо), концепту соціальних класів як великих груп людей залежно від місця у виробництві, Маркс вважав двигуном зміни формацій класову боротьбу. Суперечності в марксизмі сприяли виокремленню з нього комунізму та соціал-демократії.

У XIX – першій половині XIX ст. з’являються теорії еліт, які розробили італійські соціологи **Вільфредо Парето (1848–1923)** і **Гаetano Моска (1858–1941)**. Вони поділяли суспільство на меншість, яка править, та більшість, якою правлять. Парето розглядає еліту як групу людей, яка є найбільш активною, здібною і продуктивною і має «найбільший індекс» своєї діяльності. Саме еліта забезпечує динамічну рівновагу соціальної системи. Стабільна політична система характеризується владою еліти левів, а при нестабільній системі панують лиси.

Німецький соціал-демократ і соціолог **Роберт Міхельс (1876–1936)** створив теорію олігархізації, у відповідності до якої вожді ніколи не поступаються своєю владою народним масам, а тільки іншим вождям, такий процес отримав у нього назву «залізного закону олігархічних тенденцій».

Інший німецький політолог і соціолог **Макс Вебер (1864–1920)**, який працював на зламі XIX–XX ст., виклав свої ідеї в працях «Протестантська етика і дух капіталізму», «Господарство і суспільство». Політику він тлумачив як прагнення до участі у владі. Держава – це інститут панування одних людей над іншими, який спирається на легітимне насилля. Вебер виділив три типи легітимного панування: раціонально-легальний (спирається на силу закону); традиційний (заснований на традиціях); харизматичний (на вірі людей у виняткову харизматичну постать керівника держави). Особливість реальних політичних процесів XX–XXI ст. і в першу чергу демократизація багатьох країн дали поштовх для подальшого розвитку політичної науки, інтенсифікації порівняльної політології, появи нових напрямів. Проблеми модернізації політичних систем досліджували **З. Бжезінський, Дж. Сарторі, О. Енкарнасьйон** та ін. **Аренд Лейпхарт (нар. 1936)** розробив концепцію консоціальної демократії, яка властива сучасному політичному плюралізму, положення щодо коаліційної політики, самоуправління меншості тощо.

Самуель Філіпс Хантінгтон (1927–2008) був автором концепції «хвиль демократизації». Він також досліджував залежність демократії від матеріального добробуту, розробив технократичну та популістську модель модернізації. **Юрген Хабермас (нар. 1929)** зауважує, що сучасні системи блокують активність громадян, а політичні вибори є обранням панів рабами. Він заперечував, що конфлікти долаються зростанням добробуту, адже причина конфліктів – у класовій структурі. На недоліки у своїй концепції змушений був реагувати і **Роберт Алан Даль (1915–2014)**. Продовжуючи дослідження, він виявив зростаючу нерівність у політичному потенціалі суспільних сил та переходить від концепції поліархії до розробки теорії економічної демократії як чинника політичної рівності.

Питання і завдання для самоконтролю

1. У чому сутність основних політичних концепцій Стародавнього Сходу?
2. Що нового внесли філософи античного світу в політичну думку?
3. Дайте характеристику соціально-політичним поглядам часів Середньовіччя.
4. Визначте базові засади вчення про політику Н. Макіавеллі.
5. Розкрийте сутність політичної думки Нового часу.
6. Зробіть порівняльний аналіз учень про державу Т. Гоббса і Дж. Локка.
7. Розкрийте сутність теорії Ш. Монтеск'є про форми держави та поділ державної влади.
8. У чому полягає сутність ідей про державу та право Г. Гегеля та І. Канта?
9. У чому сутність основних політичних ідей марксизму?
10. Проаналізуйте ідеї М. Вебера щодо типології політичної влади.

11. Поясніть особливості теорії еліт Г. Моски і В. Парето.
12. Дайте характеристику розвитку політичних ідей в Україні в різні історичні часи.
13. Охарактеризуйте політичну думку кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть конспект статті С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій», в якому висловіть власну думку – чи погоджуєтесь ви з твердженнями автора.
2. Зробіть конспект праці «Кінець історії?» Ф. Фукуями.
3. Напишіть творчу роботу (есе) на одну з тем:
  - «Становлення і розвиток політичної думки в Україні»;
  - «Ідеї Н. Макіавеллі та сутність «макіавеллізму»;
  - «Сутність теорій еліт Г. Моски і В. Парето»;
  - «Концепція політичної легітимності М. Вебера»;
  - «Бюрократія як феномен влади й управління».
4. Підберіть цитати відомих людей, які, на Вашу думку, найбільш точно розкривають сутність політики, влади та держави.

Рекомендована література

1. Арістотель. Політика [Текст] / Арістотель ; пер. з давньогрец. О. Кислюк. – 2-ге вид. – К. : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2003. – 239 с.
2. Вебер, М. Покликання до політики [Текст] / Макс Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К. : Основи, 1998. – С. 11–46.
3. Гайєк, Ф. А. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії [Текст] / Фрідріх Август фон Гайєк. – К. : ВЦ АТЕК, 2000. – 408 с.
4. Гоббс, Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави, церковної та цивільної [Текст] / Томас Гоббс ; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2000. – 156 с.

5. Історія політичної думки [Текст] : навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / ред. Н. М. Хома, В. М. Денисенко, О. О. Федорчук. – Львів : Новий Світ–2000, 2014. – 766 с.

6. Кирилюк, Ф. М. Політологія Нової доби [Текст] : посібник. – К. : Вид. центр «Академія», 2003 – 303 с.

7. Кухта, Б. Політологія. Історія і теорія політичної науки [Текст]. Курс лекцій / Б. Кухта та ін. – Львів : Кальварія, 2004. – 271 с.

8. Кухта, Б. З історії української політичної думки. Текст лекцій [Текст] : навчальний посібник / Борис Кухта. – К. : Генеза, 1994. – 363 с.

9. Левенець, Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / Ю. А. Левенець. – К. : Стилос, 2001. – 573 с.

10. Макіавеллі, Н. Державотворець [Текст] / Н. Макіавеллі ; пер. з італ. В. Балог. – К. : Арій, 2015. – 224 с.

11. Навчальний посібник з курсу «Політологія» (лекції) / О. Ю. Кравчук, І. В. Шаповалова. – Миколаїв : НУК, 2020. – 168 с.

12. Орлова, Т. В. Сучасна політична історія країн світу [Текст] : навчальний посібник / Т. В. Орлова. – К. : Знання, 2013. – 677 с.

13. Основи науки про політику. Конспект лекцій : навчальний посібник / О. В. Бобіна, І. В. Шаповалова. – Миколаїв : НУК, 2021. – 200 с.

14. Політологія : навчальний посібник / О. В. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

15. Платон. Держава [Текст] / Платон ; пер. з давньогрец. та комент. Д. Ковалю. – К. : Основи, 2005. – 356 с.

16. Хрестоматія з історії політичних вчень [Текст] : посібник / упор. О. М. Уривалкін. – К. : КНТ, 2008. – 453 с.

Тема № 3. ПОЛІТИКА І ВЛАДА ЯК СОЦІАЛЬНІ ЯВИЩА

1. Влада як універсальне соціальне явище. Основні види влади.
2. Політична влада: визначення та ознаки.
3. Політика: основні теоретичні моделі.
4. Основні функції політики.

Основні поняття та категорії

Влада, основні концепції влади, ресурси влади, легітимність і законність влади, політична влада, ознаки політичної влади, державна влада, політика, внутрішня та зовнішня політика.

Методичні рекомендації

1. Це питання передбачає розкриття соціальної природи влади і владних відносин. Поняття влади дає можливість зрозуміти сутність та призначення політичних інститутів і процесів, саму політику. Визначення цього поняття, з'ясування сутності й характеру політичної влади дає змогу виокремити політичні відносини з усієї сукупності суспільних відносин, має важливе значення для розуміння природи політики й держави. Про важливість поняття влади в науці свідчить існування особливої галузі науки – кратології (від грецьк. кратос – влада і логос – слово, поняття, вчення) – як сукупності знань про владу. Існує велика кількість дефініцій влади, узагальнюючи їх, ми можемо зробити найбільш універсальне визначення, що **влада** – це особливий соціальний інститут, який виявляється в здатності і можливості соціального суб'єкта суспільства (індивіда, групи, організації тощо) задля досягнення певної мети здійснювати визначальний вплив на поведінку інших людей за допомогою різних засобів (закону, переконання, сили, авторитету, маніпуляції тощо).

Влада покликана створювати і розподіляти дуже важливі для всіх людей цінності – безпеку, порядок, стабільність,

фінансові ресурси та ін. Тому люди усвідомлюють чи відчують потребу в урядових (владних) структурах та готові поступитися частиною своєї свободи, сподіваючись, що влада буде ефективно виконувати свої функції.

У цьому ж питанні також слід провести аналіз основних **видів влади** (залежно від засобів здійснення):

- економічна (це об'єктивно зумовлені матеріальними потребами життя суспільства відносини, в яких власник засобів виробництва підпорядковує своїй волі волю інших учасників процесу виробництва;

- політична;

- соціальна (розподіл соціальних благ, визначення статусу різних груп у структурі суспільства, посад, прав та обов'язків, надання соціальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом тощо, а також розподіл доходів, різноманітних пільг і привілеїв);

- духовно-інформаційна (організація духовного процесу в усіх його формах і здійснення інформаційного та ідеологічного впливу. Ця влада реалізується за допомогою засобів духовно-інформаційного впливу на людей (мораль, релігія, ідеологія, мистецтво, наукові знання, інформація про поточні події суспільного життя тощо). Незаперечною є влада так званих моральних авторитетів – людей з високими моральними рисами, які присвятили своє життя служінню суспільному благу. Найбільшу духовно-інформаційну владу в сучасному суспільстві мають засоби масової інформації – преса, радіомовлення, телебачення, а останнім часом – міжнародна інформаційна комп'ютерна мережа Інтернет);

- сімейна (побудована на силі авторитету впливу одного або декількох членів сім'ї на її життєдіяльність. Цей авторитет є виявом поваги одних членів сім'ї до інших, результатом визнання їхнього життєвого досвіду, трудових заслуг тощо).

Ресурси влади – це засоби здійснення влади, які використовуються або потенційно можуть бути використані.

Серед них основні: політико-правові, економічні, демографічні, примусові та ін.

У другому питанні дайте розгорнуте визначення політичної влади. **Політична влада** – це здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей, суспільних груп чи індивідів, впроваджувати у життя рішення, що виражають їхні інтереси та потреби, за допомогою волі, авторитету, права, фінансових чинників, насильства; це організаційно-управлінський та регулятивно контрольний механізм здійснення політики.

Джерелом влади є політичне панування, яке постає як панування інтересу. Для завоювання влади необхідно спершу стати реальною панівною силою і завоювати владу, а далі – закріпити своє панування. Політична влада функціонує в суспільстві наряду з економічною, соціальною, релігійною.

Поняття «політична влада» значно ширше від поняття «державна влада». Політична влада виникає раніше від державної, ще в додержавну добу. Не кожна політична влада є владою державною, хоча будь-яка державна влада – завжди політична.

Державна влада – вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат та володіє монопольним правом на прийняття законів, інших актів і розпоряджень, обов'язкових для всього населення. Державна влада завжди функціонує за політико-територіальним принципом. Вона суверенна, тобто верховна, самостійна, повна і неподільна у мережах державних кордонів та незалежна і рівноправна в зовнішніх відносинах. Домінуючим принципом функціонування державної влади є принцип її поділу. Основоположниками теорії поділу влади вважають англійського філософа Д. Локка, французького просвітника Ш. Л. Монтеск'є, хоча цю ідею висловлював ще давньогрецький історик Полібій.

3. Розкрийте поняття «політика» та її сутнісні ознаки.

Термін «політика» походить від назви давньогрецького міста-держави – полісу. Відповідно, осіб, що здійснювали владу в полісі називали політиками, а саме мистецтво управління державою – політикою. Політика є одним з найбільш складних явищ, включених у цілісність соціального життя. Існує більше ста визначень політики.

Політика – це сфера життєдіяльності суспільства, система певних суспільних відносин, взаємодії класів, націй, інших соціальних груп, держав. Це сукупність дій, мір, установ, за допомогою яких узгоджуються інтереси окремих соціальних груп соціально неоднорідного суспільства. Комплексний характер політики потребує її вивчення на основі сукупності економічних, соціологічних, психологічних та інших знань. Треба зазначити, як відбувалась еволюція теоретичних моделей політик (Арістотель, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, К. Маркс, М. Вебер, Т. Парсонс, Г. Алмонд та ін.). Суть політики як сфери виявлення інтересів соціальних груп та діяльності по їх реалізації на основі досягнення, утримання і використання влади. Політика розглядається як система суспільних відносин та діяльність по їх регулюванню.

4. В останньому питанні зверніть увагу на основні **функції політики**:

- управлінська – розробка основних напрямків економічного, соціального, духовного розвитку суспільства;
- прогностична – визначення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану економічної, політичної системи тощо;
- інтеграційна – об'єднання різноманітних груп суспільства навколо фундаментальних ідей, інтересів, цінностей;
- мобілізаційно-організаційна – мобілізація матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення суспільно важливих завдань;

- ідеологічна – розробка певного суспільного ідеалу, що містить у собі політичні та соціальні цінності;
- політична соціалізація – інтеграція і включення індивідів у політичне життя суспільства у відповідності до існуючих норм функціонування політичної системи;
- інноваційна – творче осмислення політичної дійсності, способи та методи її зміни.

Бажано кожному із цих функцій проілюструвати конкретними прикладами із політичного життя України та інших країн.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що таке влада як соціальне явище?
2. Розкрийте сутність основних концепцій влади.
3. Що таке політична влада? Які її ознаки?
4. Назвіть головні ресурси влади.
5. Чи можливе існування суспільства без влади?
6. Як співвідносяться між собою поняття «легітимність влади» та «законність влади»?
7. Проаналізуйте політику як соціальний інститут.
8. Які функції виконує внутрішня і зовнішня політика?
9. Чим, на Вашу думку, обумовлений останні десятиліття низький рівень довіри населення до політичної влади в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Напишіть есе на тему:
  - «Молодь у політичному житті України: можливості та обмеження»;
  - «Я і влада. Чи прагну я влади? Які можливості відкривало б для мене володіння владою?»;
  - «Якою я б хотів бачити владу в Україні?».
2. Проаналізуйте програмні документи кількох різних політичних партій в Україні, проаналізуйте їх розуміння мети, форм та змісту політичної влади.

3. Складіть схему за такими параметрами: влада державна і влада політична: спільне та відмінне.

Рекомендована література

1. Вебер, М. Покликання до політики [Текст] / Макс Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К. : Основи, 1998. – С. 11–46.

2. Кухта, Б. Політична влада та її рішення [Текст] / Борис Кухта. – Львів : Центр політичних досліджень, 2006. – 237 с.

3. Мартинюк, Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз [Текст] / Р. С. Мартинюк. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2007. – 352 с.

4. Політологія : навчальний посібник / О. Б. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

5. Пал, Леслі А. Аналіз державної політики [Текст] / А. Леслі Пал ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 1999. – 422 с.

6. Райт, Глен. Державне управління [Текст] / Глен Райт. – К. : Основи, 1994. – 191 с.

7. Тертичка, В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні [Текст] / Валерій Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2002. – 750 с.

Тема № 4. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ВЛАДИ

1. Політичний режим: визначення, сутність. Основні різновиди політичних режимів.
2. Тоталітаризм як соціально-політичний феномен ХХ ст.
3. Основні характеристики авторитарного політичного режиму та його сучасний стан.
4. Ознаки демократії як політичного режиму.

Основні поняття та категорії

Політичний режим, класифікації політичних режимів, легітимність влади, тоталітаризм, авторитаризм, ліберальний режим, демократія.

Методичні рекомендації

1. При відповіді на це питання необхідно з'ясувати, як функціонує політична система, кому належить реальна політична влада в суспільстві, якими методами вона здійснюється, які об'єм і гарантії прав і свобод особистості, як співвідносяться і взаємодіють громадянське суспільство і держава? Для розуміння цих складних механізмів політологи використовують поняття «політичний режим».

Політичний режим – це система методів, способів і засобів здійснення політичної влади. Більш розгорнута дефініція включає всю функціональну характеристику політичної системи, сукупність інституційних, соціальних та ідеологічних елементів, що забезпечують формування політичної влади в країні на певний термін. Коли політологи характеризують будь-яку державу, то насамперед використовують три базові ознаки – це політичний режим, форма державного правління та державного устрою. І саме політичний режим надає якісну визначеність державі і політичній системі.

Охарактеризувати політичний режим можна за наступними параметрами:

1. Рівень конституціоналізму.

2. Гарантованість прав і свобод особистості та їх співвідношення з правами держави; ступінь реальної участі народу в політичному житті, наявність механізмів прямої демократії.

3. Реальний рівень розподілу державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову та співвідношення між ними.

4. Роль у суспільстві і державі силових структур держави (армії, поліції, органів державної безпеки і т. д.).

5. Становище політичних партій, рухів, громадських об'єднань громадян у політичній системі; функціонування системи соціального представництва.

6. Механізми формування представницьких органів влади та їх реальна роль у системі управління.

7. Становище засобів масової інформації, ступінь гласності в суспільстві і прозорості державного апарату.

Однак це розмаїття укладається в основні теоретичні моделі – тоталітарного, авторитарного, демократичного та політичних режимів.

2. У другому питанні відтворіть історичну ретроспективу виникнення тоталітарних режимів та охарактеризуйте найбільш вагомі передумови цих процесів та основні риси тоталітаризму.

Охарактеризуйте основні риси **тоталітаризму**, серед яких:

1) повна відсутність конституціоналізму. Правляча верхівка (монарх, диктатор, правляча партія та її вождь, військова верхівка) концентрує у своїх руках повний обсяг повноважень законодавчої, виконавчої і судової влади, при цьому формальний поділ державної влади може існувати;

2) громадяни практично позбавлені особистих прав і свобод, найбільш жорстко обмежуються політичні права, хоча ці права можуть бути закріплені в конституції (якщо вона існує), але на практиці відсутні механізми їх реального забезпечення, а закони захищають лише правлячий режим;

3) ідеологізація всього суспільного життя при монопольному пануванні «єдиної вірної» ідеології (класової, расової, націоналістичної), жорстоке придушення будь-якого інакомислення;

4) панування масової політичної партії вождистського типу. Ця партія зростається з державою («партія-держава») і зосереджує всю повноту влади в суспільстві. Партія-монополіст стає ядром всієї політичної системи, існує заборона на всяку політичну опозицію; панівна партія контролює створення і функціонування будь-яких громадських об'єднань;

5) тотальне маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою всеосяжної системи пропаганди й агітації, формальної колективістсько-демократичної мобілізації та мобілізувати участі (у виборах, маніфестаціях і т. д.), в політичній свідомості цілеспрямовано формується уявлення про єдність влади і народу;

6) держава здійснює монопольний контроль над засобами масової інформації, культурою, релігією і т. п., аж до особистого життя громадян;

7) армія, міліція служба безпеки виконують каральні функції, активно залучаються до масових політичних репресій;

8) економіка повністю підпорядкована державі, скасовуються ринкові засади саморегулювання економічної сфери, формується модель планової економіки;

9) церква або заборонена, або повністю контролюється державою.

Як приклад можна навести моделі тоталітарних режимів, які панували у Радянському Союзі за часів Сталіна, у фашистській Італії (1927–1943 рр. часів Б. Муссоліні), в нацистській Німеччині (періоду правління А. Гітлера 1933–1945 рр.), режим червоних кхмерів Пол Пота (1975–1979 рр., Камбоджа), сучасна КНДР.

3. У третьому питанні зробіть визначення авторитарного політичного режиму та охарактеризуйте його за зазначеними в першому питанні параметрами.

Проміжне становище між демократичним і тоталітарним політичними режимами займає авторитарний режим.

Авторитарний політичний режим можна визначити як необмежену владу однієї особи чи групи осіб, він не допускає політичну опозицію, але зберігає автономію особи і суспільства в позаполітичних сферах.

Авторитаризму властиві такі **характерні ознаки**:

1) відсутність або значне обмеження конституціоналізму, відсутній реальний поділ влади; значна концентрація виконавчої і найчастіше законодавчої влади – у руках глави держави при обмеженні контролю парламенту над державною політикою. Існує вплив виконавчої влади на судову; центрі й на місцях відбувається концентрація влади в руках одного або декількох, тісно взаємозалежних владних осіб або органів при одночасному відчуженні народу від реальних важелів державної влади;

2) політичні права й свободи громадян значною мірою обмежені. Закони захищають переважно інтереси держави, а не особистості. У законодавчій сфері діє принцип: «Усе, що не дозволено – заборонено», при цьому парламент або відсутній, або виконує номінальні функції;

3) існує частковий плюралізм, опозиція не допускається, може існувати лише імітація багатопартійності, тому що всі наявні партії повинні орієнтуватися на лінію, вироблену правлячою партією;

4) формування органів влади здійснюється не демократичним шляхом, а за допомогою призначення «зверху»; у результаті оточення авторитарного лідера підбирається на основі особистих симпатій і відданості йому, а не відповідно до ділових якостей і здібностей;

5) «силові» структури суспільству практично непідконтрольні й часом використовуються в суугобо політичних цілях та можуть залучатися до політичних репресій, які вже не носять масового характеру, а спрямовуються проти лідерів політичної опозиції, відсутній терор, насильницькі прийоми здійснення політичної влади;

6) в економічній сфері можуть панувати командно-адміністративні методи управління і економіка зберігає планову модель (як правило, така модель успадковується від попереднього тоталітарного режиму), або у ринковій моделі, але з можливістю активного втручання держави.

Прикладами авторитарних політичних режимів є Чилі, росія, Таїланд, Гаїті, Панама, Марокко, Пакистан тощо. Досвід останнього десятиліття показує, що авторитарні режими недовговічні і поступаються місцем демократії.

4. Розгляд четвертого питання доцільно почати з пояснення, що таке «демократія» та охарактеризувати її основні типи.

Поняття «**демократія**» (від грец. demos – народ і kratos – влада) означає народовладдя, владу народу. Однак ситуація, при якій весь народ здійснював би політичне володарювання, поки що ніде не реалізована. Це скоріше ідеал, те, до чого потрібно всім прагнути. Тим часом є ряд держав, які просунулися в цьому напрямку далі інших (Німеччина, Франція, США, Швейцарія, Англія) і на які найчастіше орієнтуються інші держави.

Залежно від того, як народ бере участь в управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія ділиться на пряму (плебісцитарну) і представницьку (репрезентативну).

Далі потрібно зупинитися на характеристиці демократії як політичного режиму. **Основними ознаками демократичного режиму** є наступні:

1) повне дотримання конституціоналізму, народ – єдине джерело влади, суверенітет у державі; народний суверенітет

виражається в тому, що саме народу належить установча, конституційна влада в державі. Чіткий поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову. Парламент наділений виключним правом видавати закони. Три гілки політичної влади врівноважують одна одну. Зокрема, вища виконавча влада (президент, уряд) має право законодавчої, бюджетної, кадрової ініціативи. Президент має право вето на рішення, прийняті законодавчими органами. Судова влада має повноваження скасувати рішення як законодавчої, так і виконавчої влади;

2) громадяни мають великий обсяг прав і свобод, які не тільки проголошуються, але і юридично закріплені за ними. У демократичних державах діє правовий принцип «усе, що не заборонено, – дозволено»;

3) опозиція існує в різних сферах і формах, має весь спектр необхідних прав і свобод та здійснює системний контроль за діяльністю правлячої влади;

4) політичний плюралізм та багатопартійність. При демократичному режимі функціонує багатопартійна система, при якій одна партія може змінити при владі іншу на законних підставах у результаті виборів; забезпечено процедуру вільних і чесних виборів, що виключають усякий примус і насильство;

5) поліція, спецслужби й армія – виконують функції забезпечення внутрішньої й зовнішньої безпеки держави й суспільства. Їхні дії регулюються й обмежуються чинністю закону. Основні функції з підтримки правопорядку належать не армії й спецслужбам, а поліції й судам;

6) відсутня цензура, ЗМІ вільні і незалежні, вони можуть критикувати будь-яке владне рішення, представників влади, але не мають права закликати до зміни влади в неконституційний насильницький спосіб;

7) економіка функціонує на ринкових засадах, створені всі необхідні умови для її ефективного розвитку;

8) церква відокремлена від держави і держава вже не втручається у сферу релігійних відносин.

Питання і завдання для самоконтролю та дискусії

1. Зробіть основні визначення політичного режиму та проаналізуйте їх.
2. Які основні параметри розкривають сутність політичних режимів.
3. Визначте типологію політичних режимів.
4. Охарактеризуйте недемократичні політичні режими (тоталітарний та авторитарний). Що в них спільного та відмінного?
5. Дайте визначення демократії, назвіть, які існують її типи та охарактеризуйте кожний з них.
6. Розкрийте природу демократичного режиму.

Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть реферування праці Алексіса де Токлівіля «Про демократію в Америці».
2. Складіть конспект праці Фрідріха Хайєка «Шлях до рабства».
3. Напишіть та презентуйте реферат на тему «Еволюція недемократичних політичних режимів у світі».
4. Напишіть есе на тему «Еволюція політичного режиму в Україні».
5. Підготуйте реферат на тему «Рашизм як ідеологія і політична практика».
6. Складіть порівняльну таблицю тоталітарного і демократичного режиму за основними ознаками.

Рекомендована література

1. Арентт, Х. Джерела тоталітаризму [Текст] / Х. Арентт ; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2002. – 539 с.
2. Бжезінський, З. Велика шахівниця [Текст] / Збігнев Бжезінський. – Львів–Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.

3. Ле Дюк, Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці [Текст] / Лоуренс Ле Дюк. – Х. : Центр Освітніх Ініціатив, 2002. – 160 с.

4. Політологія : навч. посібник / О. Б. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

5. Патнам, Роберт Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії [Текст] / Роберт Д. Патнам. – К. : Основи, 2001. – 302 с.

6. Цветков, В. В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства [Текст] : монографія / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.

7. Шумпетер, Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія [Текст] / А. Йозеф Шумпетер ; пер. з англ. В. Ружицького і П. Тарашука. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

Тема № 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

1. Політична система: призначення, сутність та основні функції.
2. Структура політичної системи та характеристика її основних елементів.
3. Типологія політичних систем.
4. Політична система України.

Основні поняття та категорії

Політична система, публічна влада, політичні інститути, легітимність влади, традиційне панування, харизматичне панування, раціональне панування, революція, «кольорові революції», народний суверенітет, представницька демократія, пряма демократія, плебісцитарна демократія, аномія.

Методичні рекомендації

1. Готуючись до цього семінару, необхідно зробити наголос на тому, що ця тема є центральною в курсі політології. Призначення політичної системи пов'язане із забезпеченням інтеграції, розробкою та реалізацією загальної мети суспільства. Теорія політичної системи була започаткована такими американськими вченими, як Г. Алмонд, Д. Істон, Т. Парсонс, В. Мітчел, які вважали політичну систему універсальною категорією наукового аналізу.

Політична система суспільства – це цілісна, інтегрована сукупність політичних відносин, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, структур, політико-правових норм, яка має на меті захист та узгодження інтересів соціальних спільнот, суспільних груп задля забезпечення стабільності, соціального порядку та подальшого розвитку суспільства.

Специфіка функціонування будь-якого суспільства виявляється через такі **основні функції політичної системи**, як:

регулятивна – виражається в координації поведінки індивідів, груп, спільнот на основі прийнятих політичних і правових норм, дотримання яких забезпечується виконавчою та судовою владою;

інтеграційна – вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства; організація діяльності суспільства щодо виконання спільних завдань і програм;

дистрибутивна (розподільницька) – передбачає розподіл системою матеріальних благ, соціальних статусів і привілеїв інститутам, групам і індивідам.

реагування – відбивається у здатності системи сприймати імпульси, що надходять з зовнішнього середовища. Вони набувають форми вимог, що висуваються до влади різними соціальними групами;

легітимізації – діяльність, спрямована на узаконення політичної системи, на досягнення в її межах взаємної відповідності політичного життя, офіційної політики і правових норм;

політичної соціалізації – залучення людини до політичної діяльності суспільства;

артикуляції інтересів – пред'явлення вимог до осіб, які виробляють політику;

політичної комунікації – припускає різні форми взаємодії та обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами і громадянами;

стабілізації – забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи загалом.

2. У другому питанні зробіть аналіз політичної системи через її структуру, тобто внутрішню організацію окремих складових.

Структура політичної системи – це сукупність владних інститутів, що пов'язані між собою і створюють стійку цілісність. Головний єднальний компонент системи – політична

влада – зосереджена в державі, політичних партіях і громадських організаціях.

Структуру політичної системи становлять:

1) політичні відносини – це особливий різновид соціальних відносин, що виникають між різними класами, соціальними групами, націями, політичними інститутами, між громадянами і державою з приводу влади та здійснення політики;

2) політичні інститути суспільства, які є носіями політичних відносин і формуються в суспільстві щодо завоювання та здійснення політичної влади. Визначальним компонентом є держава. Крім неї, у політичну систему суспільства входять законодавча, судова, виконавча системи, центральні, проміжні, місцеві системи управління (самоуправління), політичні партії, профспілки, асоціації, ініціативні групи, групи впливу й тиску, соціально-політичні рухи та інші об'єднання, змістом діяльності яких є політичні процеси;

3) політико-правові принципи та норми – виступають нормативно-правовою базою функціонування політичної системи, вони складаються в процесі суспільно-правової практики життєдіяльності суспільства та виступають регулятором політичних відносин;

4) політична свідомість, політична культура та ідеологія – це ідеї, теорії, парадигми, погляди, почуття, традиції, що є відображенням політики і політичних відносин;

5) засоби масової інформації (ЗМІ) – самостійний елемент політичної системи суспільства, який у демократичних країнах відіграє роль четвертої влади; ЗМІ впливають на регулятивно-управлінську діяльність усіх ланок державного управління, сприяють реалізації цілей політики, пропагують вироблені політичні й правові норми.

3. Це питання семінару передбачає визначення типів політичних систем, таких як: консервативні; традиційні й модернізовані; ті, що у процесі трансформації; закриті й відкриті (за ознакою ступеню та глибини інтеграції в міжнародні

інституції); військові та громадянські; завершені й незавершені (основний критерій – наявність усіх складників); глобальні; авторитарні й тоталітарні.

За **типологією**, що запропонував Ж. Блондель, вирізняють **п'ять типів політичних систем**:

- ліберальної демократії;
- радикально-авторитарні (комуністичні);
- традиційні (збереження наявних соціальних відносин);
- популістські (властиві країнам третього світу);
- авторитарно-консервативні.

Американський учений Г. Алмонд визначив чотири типи систем:

- англо-американську (характерні риси – прагматизм, раціоналізм, основні цінності – свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека);

- континентально-європейську (взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами, високий рівень правової культури);

- доіндустріальну (або частково індустріальну), що передбачає поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень;

- тоталітарну (концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість).

4. У цьому питанні слід окремо зупинитися на аналізі **політичної системи України**. Політична система тісно пов'язана із середовищем, у якому вона функціонує і розвивається, що зумовлює способи реалізації влади, сукупність прийомів, засобів і методів здійснення. Україна пододала початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності й набуття атрибутів державності – і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів, політичного та економічного облаштування, обравши демократичний тип політичної системи суспільства. Але цей процес відбувається складно, суперечливо, на тлі перманентних криз у політичній, економічній та духовній сфері, на тлі військових дій в Україні.

Політична система не тільки покликана забезпечити реформування усіх сфер суспільного життя, а й сформувати модерну націю. В Україні цей процес перебуває на початковій стадії, тому що, по-перше, Україна ще не визначилася остаточно зі стратегією національного розвитку; по-друге, не сформувався середній клас як суб'єкт модерних національних цінностей; по-третє, не створений політичний механізм національної консолідації; по-четверте, не відтворені в повному обсязі традиційні національні цінності, не модернізовані сфери культуротворчості, галузі науки й освіти, не забезпечене повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Тому до недоліків політичної системи України можна віднести:

- повільне і суперечливе втілення норм Конституції; відсутність цілісної концепції реформування правової системи (у ній здебільшого домінують інтереси державної бюрократії, фінансової та промислової олігархії, а не суспільні); відсутність чіткої субординації між правовими актами, законами і підзаконними актами, які б відповідали Конституції та міжнародним стандартам;

- система, яка поки що не здатна забезпечити зростання рівня та якості добробуту всіх основних верств населення, але яка зберігає елементи «соціальної держави»;

- дуже низька здатність до соціальних новацій, і як наслідок цього, реформи в державі проходять повільно, незбалансовано і супроводжуються великими соціальними втратами;

- невідповідність рівня розвитку громадянського суспільства та його інституцій рівню розвитку органів державної влади;

- тривале і неефективне реформування судової гілки влади як основного механізму захисту конституційних прав громадян;

- недосконалість процедури підготовки та прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів; відставання за кількістю юристів від передових країн Заходу;

- система з недостатньо високим інтелектуальним рівнем політики;
- дестабілізаційні процеси, що виявляються через конфлікти між гілками влади, політичними блоками, центром і регіонами;
- правову неграмотність та правовий нігілізм громадян і політичної еліти.

Пріоритетними у політиці владних структур у царині формування модерної української нації повинні стати проблеми її консолідації навколо цінностей громадянського суспільства, поєднаних з сучасною українською культурою. Таким чином, можна зробити висновок, що **політична система** України є посткомуністичною. У ній поєднуються елементи командно-адміністративної, мафіозно-корупційної та демократичної систем. Для неї характерні такі ознаки: збереження структури і функцій старого адміністративного апарату, що продовжує відтворюватися навіть з приходом у політику молодшої генерації держслужбовців; наявність елементів авторитарної політичної культури, що виявляється у нетерпимості до опонентів, двовимірній оцінці дійсності, догматизмі; великий обсяг корупційних каналів розподілу матеріальних і фінансових ресурсів через пільгові податки, кредити, використання не за призначенням бюджетних коштів, створених органами державної влади сприятливих умов для збагачення номенклатурних кланів взаємін отримання від них тіньових доходів; дуже повільна і вибіркова реалізація конституційних принципів для створення правових умов розвитку сучасної правової демократії.

Питання і завдання для самоконтролю та дискусії

1. Виділіть основні ознаки політичної системи суспільства.
2. Дайте визначення політичної системи. Які основні функції виконує політична система в суспільстві?

3. З яких компонентів складається структура політичної системи?

4. Які причини зумовлюють те, що держава є основним і головним інститутом політичної системи будь-якої країни?

5. Які типології політичних систем виділяють політологи?

6. Охарактеризуйте політичну систему України.

7. Як залежить рівень і тип політичної культури від типу політичної системи суспільства?

8. Які фактори визначають специфіку політичних систем?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть схему політичної системи, окресліть її структуру та механізми функціонування :

№ пп;

Тип політичної системи;

Основні структурні елементи;

Ступінь відкритості системи та характер системних зв'язків;

Стабільність політичної системи;

Частота зміни правлячих режимів.

2. З'ясуйте основні стабілізуючі фактори функціонування політичної системи.

3. Охарактеризуйте особливості реформування політичної системи України в умовах самостійної держави у 90-ті роки та її розвиток після революції гідності 2013–2014 рр., російського повномасштабного військового вторгнення 2022 р.

4. Назвіть і дайте коротку характеристику форм державного устрою різних країн (України, Польщі, Німеччини, Швейцарії, Великобританії, Ліхтенштейну, Китаю, Японії, Саудівської Аравії, Білорусії, Грузії, Австралії та ін. на вибір).

5. Використовуючи книгу дослідника Р. Арона «Демократія і тоталітаризм», напишіть есе на тему «Порівняння сталінського та нацистського режимів», в якому треба

визначити критерії, за якими дослідники тоталітаризму порівнюють ці режими, сформувавши думки про спільне та особливе в рисах режимів, сутнісне та другорядне в їхній спільності. Проаналізуйте політичну складову концепції тоталітаризму: за яких історичних умов вона виникла, як ці умови вплинули на її зміст, критика концепції. Обов'язково вкажіть свою точку зору з цього питання, аргументи до неї (бажано з наведенням історичних прикладів) і зробіть висновок.

6. Підготуйте реферати на теми: «Політична система США»; «Політична система Великої Британії»; «Політична система Німеччини»; «Політична система Польщі».

Рекомендована література

1. Бебик, В. М. Політологія для політика і громадянина. – К. : МАУП, 2003. – С. 175–186.

2. Гелей, С. Д. Політологія : навч. посібник / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – К. : Знання, 2008. – С. 58–83.

3. Дробінка, І. Г. Політологія : навч. посібник / І. Г. Дробінка, Т. М. Кришталь, Ю. В. Підгорецький. – К. : Центр учб. літ-ри, 2007. – С. 69–86.

4. Кирилюк, Ф. М. Політологія : посібник / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько. – К. : Здоров'я, 2004. – С. 428–447.

5. Левківський, К. М. Політологія : підручник / К. М. Левківський, В. М. Піча, М. М. Хома. – Львів : Новий Світ, 2007. – С. 143–151.

6. Ніконенко, В. М. Політологія. Конспект лекцій. – Тернопіль : Астон, 1993. – С. 146–155.

7. Політологія : навч. посібник / О. Б. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

8. Погорілий, Д. Є. Політологія: кредитно-модульний курс : навч. посібник. – К. : Інкос, 2008. – С. 91–98.

9. Політологія : навч. посібник / за ред. М. В. Примуша. – К. : Професіонал, 2004. – С. 129–142.
10. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – С. 223–245, 282–299.
11. Політологія. Підручник / за ред. М. М. Вегеша. – К. : Знання, 2008. – С. 66–77.
12. Політологія : підручник / за ред. О. В. Бабкіної та В. П. Горбатенка. – К. : Академія, 2008. – С. 222–248.
13. Політологія: академічний курс : підручник / за ред. М. І. Панова. – К. : Ін Юре, 2006. – С. 101–142.
14. Рудич, Ф. М. Політична система сучасної України. – К. : Либідь, 2002.
15. Сікора, І. Проблема легітимності політичної системи і державності в перехідних суспільствах // Політологічні читання. – 1992. – № 1.
16. Шляхтун, П. П. Політологія: історія та теорія : підручник. – К. : Центр учбової літ-ри, 2010. – С. 169–209.
17. Юрій, М. Ф. Політологія : підручник. – К. : Дакор, 2006. – С. 94–102.

Тема № 6. ДЕРЖАВА – БАЗОВИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

1. Поняття і сутність держави та її базові ознаки.
2. Теорії виникнення держави.
3. Функції держави (внутрішні і зовнішні). Структура державної влади.
4. Основні форми державного правління та їх сутність.
5. Державний устрій: поняття, типи та їх характеристики.

Основні поняття та категорії

Держава, теорії виникнення держави, функції держави, форма державного правління, монархія, республіка, парламентська республіка, президентська республіка, теократія, форма державного устрою, унітарна держава, федерація.

Методичні рекомендації

1. Розглядаючи перше питання, розкрийте поняття «держава» та історію його виникнення.

Держава – це центральний інститут політичної системи, особлива форма організації політичної влади в суспільстві, що володіє суверенітетом, монопольним правом на прийняття законів і застосування узаконеного примусу та здійснює управління суспільством за допомогою спеціальних органів і механізмів.

Термін «держава» може розглядатися у кількох значеннях: як організація великої суспільної групи (в цьому сенсі можуть використовуватися синоніми категорії «держава» – «країна», «народ», «нація», «суспільство», «батьківщина»); як відносини політичної влади – сукупність зв'язків, взаємовідносин між громадянами і державними органами, між різними органами влади; у вузькому розумінні – як адміністративно-керуючий апарат.

Перші держави з'явилися наприкінці IV – початку III тис. до н. е. Наприкінці XVIII–XIX ст. відбувається становлення європейського поняття «нація – держава».

Сучасна держава має такі базові ознаки:

наявність населення – спільноти, що проживає на певній території;

територія, що є незалежною і суверенною та не підлягає відчуженню;

суверенітет – незалежність у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики;

наявність спеціального апарату управління;

монопольне право на прийняття законів, обов'язкових для всього суспільства;

наявність апарату примусу, діяльність якого поширюється на все населення;

право встановлювати грошову одиницю, збирати податки, необхідні для формування загальнонаціонального бюджету;

власна символіка та атрибути (герб, гімн, інше).

2. Готуючись до відповіді на друге питання, зверніть увагу на те, що на сьогоднішній день існують різні теорії походження держави.

Неісторична теорія – автором є Арістотель, який розглядав людину як «істоту політичну» та вважав, що люди, співіснуючи один з одним, породжують державу як необхідний елемент для свого розвитку.

Теологічна теорія описує виникнення держави як результат творіння Бога – вищої сили. В XIII ст. Т. Аквінський остаточно формує цю теорію, стверджуючи, що будь-яка влада походить від Бога, і природні закони, за якими живуть люди, повинні підпорядковуватися законам божественним. Церква, таким чином, стає головним інститутом в державі і втілює верховенство не тільки духовної, але і світської влади.

Теорія суспільного договору викладена в працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо. Держава – це результат договору між людьми, які надають правителям право приймати закони, здійснювати управління, а натомість очікують виконання своїх вимог, захисту від зовнішніх ворогів, захисту приватної власності, дотримання інших інтересів.

Класова теорія, родоначальниками якої були К. Маркс і Ф. Енгельс. Держава зароджується на певній стадії первісного ладу, коли з'являються надлишки продукції, поділ праці і майнова нерівність. Держава і суспільство проходять декілька стадій (формацій) розвитку, кожна з яких характеризується певним способом виробництва і відповідним йому класовим поділом.

Теорія насильства описує виникнення держави як результат завоювання сильними племенами слабких племен. Держава виступає як форма влади переможців над переможеними. Засновником цієї теорії вважається Л. Гумплович.

3. З'ясуйте основні функції держави і структуру державної влади.

Функції держави – це основні напрямки її діяльності, які виражають сутність і соціальне призначення, цілі і задачі держави по управлінню суспільством у притаманних йому формах і методах.

Умовно **функції держави** поділяють на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні функції держави:

1) економічна функція: формування та виконання бюджету, складання та виконання програм економічного розвитку, фінансування ряду галузей, забезпечення свободи конкуренції та протидія монополізму, безпосереднє керівництво державним сектором економіки;

2) правозахисна функція, або функція захисту прав і свобод людини та громадянина – конституційне закріплення особистих, політичних і соціальних прав людини, діяльність державних органів, що захищають права людини та громадянина;

3) соціальна функція: забезпечення гідного рівня життя людини, допомога громадянам держави, які з об'єктивних причин не можуть брати участь у створенні матеріальних благ – діти, інваліди, люди похилого віку;

4) фінансова функція: стягування податків і мита, виявлення та облік доходів виробників матеріальних та духовних благ, контроль за правильністю стягування податків та розподілу податкових коштів;

5) правоохоронна функція, або функція охорони правопорядку: забезпечення точного і повного здійснення правових розпоряджень всіма учасниками правових відносин усередині держави, залучення до юридичної відповідальності правопорушників;

6) природоохоронна, або інакше – екологічна функція: регулювання процесу використання природних ресурсів, збереження та відновлення природного середовища існування людини;

7) культурна (духовна) функція: організація науки та освіти, забезпечення збереження культурної спадщини і доступу громадян до неї;

8) інформаційна функція: організація та забезпечення системи отримання, використання, розповсюдження і зберігання інформації.

До **зовнішніх функцій держави** належать:

1) функція забезпечення безпеки держави: захист країни від нападу ззовні, захист загальнонаціональних інтересів від деструктивних дій усередині країни;

2) функція міжнародної співпраці та інтеграції до світової спільноти: спільна діяльність держав у політичній, економічній, культурній, спортивній та інших сферах, членство та співпраця в межах міжнародних і регіональних організацій;

3) участь у підтримці міжнародного світового порядку.

У сучасному світі, коли суспільне життя все більше глобалізується, грань між зовнішніми та внутрішніми функціями поступово зникає. Практично кожна з функцій держави має як внутрішню, так і зовнішню сторони.

Держава має свою певну структуру. До основних політичних інститутів (тих, без яких вона не може нормально і повно-

цінно функціонувати) належать: голова держави (президент), уряд, парламент, політичні партії.

Голова держави (президент) – це вища посадова особа, яка вважається верховним представником держави і, як правило, носієм виконавчої влади. В державах з монархічною формою правління главою держави є монарх. В країнах з республіканською формою правління глава держави – президент, який обирається шляхом голосування. Формально майже завжди глава держави наділений важливими функціями: призначати міністрів і глав урядів, виступати від імені держави, укладати міжнародні угоди, право скликати і розпускати парламент, бути верховним головнокомандувачем військових сил тощо. Главою держави в Україні є президент.

Інститут президентства запроваджений в Україні у липні 1991 р., з того часу він налічує шістьох політиків – Л. М. Кравчука, Л. Д. Кучму, В. А. Ющенко, В. Ф. Януковича, П. О. Порошенка та В. О. Зеленського – нині діючого.

Уряд – це вищий колегіальний виконавчий орган держави. В залежності від ступеня участі парламенту у формуванні уряду виділяють дві моделі утворення уряду: парламентську, коли уряд формується за результатами парламентських виборів партією, яка перемогла (або парламентською коаліцією) і позапарламентську, коли уряд формується президентом. Україні притаманна парламентська модель формування уряду. Керівник уряду – керівник вищого колегіального органу виконавчої влади у державі. В президентській республіці главою уряду є президент (він водночас й глава держави, як наприклад у США). У парламентській республіці глава уряду (прем'єр-міністр) призначається главою держави, або у результаті узгодження з парламентом. В Україні главою уряду є прем'єр-міністр, якого утверджує Верховна Рада України.

Парламент – це вищий представницький і законодавчий орган у демократичних державах. Уперше з'являється в

Англії в 1256 р. До функції парламенту належить: представництво інтересів різних верств населення, розробка і прийняття законів, політичний контроль за діяльністю уряду.

У США парламент називається Конгресом, ФРН – Бундестагом, Польщі – Сеймом, Україні – Верховною Радою. Парламенти бувають однопалатними та двопалатними. Останні складаються з верхньої та нижньої палат.

В Україні існує однопалатний парламент – Верховна Рада. Її конституційний склад нараховує 450 депутатів. Термін повноважень – 5 років. Очолює парламент спікер. В західних країнах його роль переважно організаційна, а не політична. В Україні голова Верховної Ради відіграє й політичні функції. Це пов'язано з його роллю при вирішенні питань, виносити чи ні закон на голосування, традицією щодо переголосування законів тощо. В парламенті діють галузеві комітети, які готують закони та здійснюють контроль у сфері своєї компетенції.

4. Готуючись з наступного питання плану, зупиніться більш детально на визначенні форми державного правління, її різновидах.

В сучасному світі існують біля 200 держав. Кожна, з яких має певну форму державного правління і державного устрою.

Форма державного правління – це спосіб формування інститутів вищої державної влади, який визначає їх повноваження, структуру, принципи взаємовідносин між собою і ступень участі населення в їх утворенні.

Історично склалося два основних **типи форм правління**: монархія і республіка.

Монархія – це форма одноосібного правління, за якої влада передається у спадок. Монархії бувають абсолютними і конституційними.

Абсолютна монархія – це така форма правління, за якої верховна державна влада по закону цілком належить одній особі і необмежена нічим (наприклад, конституцією) і ніким (наприклад, парламентом). Як правило, така влада передається у спадок.

Серед сучасних країн така форма правління, з певними сучасними нюансами, залишилась лише в Саудівській Аравії, Катарі й Омані. Одним із різновидів абсолютної монархії є теократична монархія. Теократія (від грецького Theos – Бог, kratos – влада) – форма державного правління, за якої вся вища влада зосереджена у духовенства або глави церкви. Приклад – Ватикан.

Конституційні монархії характерні для буржуазних суспільств. Вони є такою формою правління, за якої влада монарха обмежена представницьким органом – парламентом.

Обмежена влада монарха зафіксована в конституції, яку приймає парламент і не в праві змінити монарх.

Конституційна монархія мала два різновиди: дуалістичну і парламентарну (парламентську).

Дуалістична монархія – перехідна форма обмеженої або конституційної монархії. Історичним прикладом дуалістичної монархії можна вважати монархії Німеччини (1871–1918 рр.), із сучасних держав (з певними нюансами) – Бахрейн, Йорданія, Кувейт, Марокко.

Парламентська монархія – форма правління, за якої влада монарха обмежена як в законодавчій сфері, так й в області державного управління, а також контролю за діяльністю уряду. Форма сучасної парламентської монархії: «король царствує, але не править». Уряд формується парламентським шляхом, тією політичною партією (або коаліцією), яка у результаті парламентських виборів отримала більшість мандатів у нижній палаті парламенту, і несе політичну відповідальність перед парламентом. Очолює уряд прем'єр-міністр, в руках якого зосереджені реальні повноваження в системі державного управління.

Сучасні парламентські монархії в таких державах, як Великобританія, Японія, Нідерланди, Швеція, Данія, Бельгія, Іспанія та ін.

Республіка (від лат. *res publica* – суспільна справа) – являє собою таку форму правління, за якої державна влада здійснюється виборними органами, що обираються населенням на певний строк.

На сьогодні у світі близько 150 держав-республік.

У сучасному світі існує три основні різновиди республіки: президентська, парламентська і змішана (президентсько-парламентська і парламентсько-президентська).

Президентська республіка – така республіканська форма правління, за якої в руках президента зосереджені широкі повноваження глави держави і глави уряду. Головні ознаки президентської республіки: президент обирається всенародним голосуванням; президент одночасно є главою держави і главою уряду, самостійно його формує; найбільш послідовно реалізується принцип поділу гілок державної влади; уряду відповідає перед президентом, а не перед парламентом; більш широкі, ніж в парламентарній республіці, повноваження глави держави; можливість ініціювання парламентом процедури імпічменту (обвинувачення вищих посадових осіб, включаючи президента). Класична президентська республіка виникла у США в 1789 р. Президентські республіки поширені в Латинській Америці, деяких країнах Азії і Африки.

Парламентська республіка – різновид сучасної форми державного правління, за якої верховна роль у організації державної влади належить парламенту. Уряд формується парламентським шляхом із числа депутатів, які належать до тих партій, що мають більшість мандатів (голосів) в парламенті. Уряд несе відповідальність за свою діяльність перед парламентом. Главою уряду (прем'єр-міністром, канцлером, головою ради міністрів) стає, як правило, лідер політичної партії, що перемогла на парламентських виборах. До парламентських республік можна віднести Германію, Італію, Швейцарію, Індію, Ізраїль, Ліван, Туреччину, Угорщину, Чехію, Естонію та ін.

Змішана республіка, або як ще її називають президентсько-парламентська, відрізняється подвійною відповідальністю уряду – перед президентом і парламентом. Змішані республіки поєднують у собі сильну президентську владу і ефективний контроль за урядом з боку парламенту. До таких країн належить ряд країн Європи, в тому числі Україна, яка у відповідності до Конституції України, є парламентсько-президентською республікою.

5. В цьому питанні розкрийте сутність і різновиди форм державного устрою.

Форма державного устрою – це спосіб територіальної організації держави. На відміну від форм правління організація держави розглядається з точки зору розподілу державної влади і державного суверенітету у центрі і на місцях, їх розподіл між складовими частинами держави. За формою державного устрою держави можуть бути: унітарними (єдиними), федеративними, конфедеративними.

Унітарна (єдина) держава – це єдине державне утворення, що складається із адміністративно – територіальних одиниць, які не мають основ своєї державності і підпорядковуються центральним органам влади. Унітарна держава, на території якої компактно проживають невеликі національності, може допускати національну і законодавчу автономію.

До унітарних держав належать Болгарія, Велика Британія, Греція, Грузія, Італія, Китай, Норвегія, Польща, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Чехія, Японія та ін.

Федерація – складна політико-правова, адміністративно-територіальна форма устрою, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

Сьогодні у світі існує 29 федеративні держави, до яких належать: Австралія, Австрія, Аргентина, Бразилія, Венесуела, Германія, Індія, Канада, Малайзія, Мексика, Нігерія, росія, США та ін.

Конфедерація – тимчасовий юридичний союз суверенних держав, утворений для реалізації їх спільних інтересів.

Як правило, конфедеративні держави не довговічні – з часом вони розпадаються, або перетворюються у федерацію. Приклади: США в 1776–1864 рр., Германський союз у 1815–1867 рр., Австро-Угорщина до 1918 р.

Сучасні держави знаходяться під впливом різних процесів глобалізації, що змушує їх шукати особливі форми співпраці та співтовариства (Європейський союз, Рада Європи, Організація Північноатлантичного договору – НАТО), тобто союзи держав, що виступають як асоційовані члени при збереженні ними повного суверенітету, з метою спрощення візової системи та митних кордонів, підвищення економічних показників тощо. В основу цих об'єднань, як і при конфедерації, покладені міждержавний договір, статут, декларація, інші нормативні документи.

Питання і завдання для самопідготовки та дискусії

1. Дайте визначення держави та назвіть її базові ознаки.
2. Які теорії виникнення держави Вам відомі, як вони пояснюють її виникнення.
3. Назвіть основні функції сучасної держави.
4. Яку структуру має держава. Розкрийте функції її органів.
5. Що таке форма державного правління? Які типи форм державного правління Ви знаєте та які ознаки вони мають?
6. Яку форму державного правління має Україна? Назвіть основні інститути держави України.
7. Охарактеризуйте різні форми державного устрою.

Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть порівняльну характеристику країн з федеративною формою устрою (США, Німеччина, Канада, Індія, Мексика), надавши відповіді на наступні питання: розміри країни, коли і як виникли (завоювання, союз, революція тощо),

національна та релігійна структура населення, виняткові повноваження центрального уряду, конкуруючі повноваження суб'єктів федерації.

2. Охарактеризуйте Україну за формою державного правління та державного устрою.

3. Напишіть творчу роботу(есе) на задану тему: «Парламентські монархії Європи: історія і сучасний стан»; «Імперія як історичний тип форми державного устрою»; «Президентські республіки Латинської Америки: історія і сучасний стан».

Рекомендована література

1. Гелей, С. Д. Політико-правові системи світу [Текст] : навчальний посібник / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – К. : Знання, 2006. – 668 с.

2. Дженіфер, Сміт. Роль законодавчої влади в ліберально-демократичних суспільствах [Текст] / Сміт Дж. ; перекл. з англ. Р. Ткачук ; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін ; наук. ред. В. Куранін, М. Шаповаленко. – Х. : Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 104 с.

3. Зелінська, М. Етапи трансформації інституту президентства в Україні [Текст] / М. Зелінська // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1. – С. 68–75.

4. Зіллер, Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: порівняльний аналіз [Текст] / Ж. Зіллер. – К. : Основи, 1996. – 420 с.

5. Кармазін, М. С. Президентство: український варіант [Текст] / М. С. Кармазіна. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – 365 с.

6. Політологія : навчальний посібник / О. В. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

7. Сарторі, Дж. Порівняльна конституційна інженерія / Джованні Сарторі ; пер. з 2-го англ. видання. – К. : Артек, 2001. – 224 с.

Тема № 7. ПРАВОВА ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

1. Основні концепції правової держави і громадянського суспільства в історії політичної думки. Український контекст.
2. Громадянське суспільство: визначення, сутність і ознаки.
3. Базові ознаки сучасної правової держави.

Основні поняття та категорії

Держава, соціальна держава, правова держава, засади і ознаки правової держави, концепції правової держави, громадянське суспільство, історія становлення громадянського суспільства, особливості громадянського суспільства України.

Методичні рекомендації

1. Дослідження питання почніть з періоду античності, часів зародження ідей правової держави. Розвиток та обґрунтування ідеї політичної етики, цілей держави, політичного устрою, природного права пов'язані з іменами Платона, Арістотеля, Полібія, Цицерона. Саме в цей час виникає поняття «громадянин». Особливий інтерес викликають погляди Н. Макіавеллі, який в своєму творі «Державотворець» вже зазначав, що правитель не повинен зловживати своїми правами та порушувати особисті і майнові права своїх підданих. Макіавеллі здійснив опис структури громадянського суспільства, відділивши його від держави та наголошував про необхідність автономії сфери громадянських відносин від державної влади.

Починаючи з епохи Нового часу, теорія правової держави знає нового концептуального виміру, збагатившись ідеєю природних прав людини (Т. Гоббс, Дж. Локк), народного суверенітету (Ж.-Ж. Руссо), теорією поділу влади (Ш. Монтеск'є). В середині XVII ст. Т. Гоббс у двох своїх працях – «Про громадянина» (1642) і «Левіафан» (1651) виклав принципово нову концепцію громадянського суспільства, що виникає при

переході від природного до державного стану, в якому існувала постійна «війна всіх проти всіх» до упорядкованого суспільства з державною владою.

Представники німецької класичної філософії І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля, М. Вебера та ін. сформулювали основні ознаки правової держави. Це було необхідно тому, що тривалий час поняття «громадянське суспільство» і «державна» ототожнювалися, використовувались як рівнозначні. Головна заслуга у розробці концепції громадянського суспільства належить Г. Гегелю, який розглядав громадянське суспільство як комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, взаємодія яких регулюється цивільним правом, і які прямо не залежать від політичної держави. Громадське суспільство характеризується системою потреб, правосуддям, поліцією і корпораціями. У трактовці Г. Гегеля громадянське суспільство постає як опосередкована працею система потреб, яка ґрунтується на системі приватної власності і всезагальній рівності.

Проблемам розуміння правової держави також присвячені наукові розробки К. Вельнера, Р. Моля, П. Новгородцева, М. Ковалевського, Н. Коркунова, М. Бердяєва та інших. Наприклад, М. Бердяєв розрізняв два типи відносин права й держави. Перший тип він називав державним позитивізмом, тобто держава є джерелом права (теорія й практика самодержавства, абсолютизму). Протилежний тип визнає абсолютність права й відносність держави: право має своїм джерелом трансцендентну природу особистості. Не право має потребу в санкції держави, а держава повинна бути санкціонована правом.

Базуючись на визначенні сутності понять правової держави та громадянського суспільства, простежте їх становлення та розвиток у політичній думці України. Зокрема, ідеї правової держави та громадянського суспільства знаходимо в творах С. Оріховського, П. Орлика, Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки, М. Грушевського, Б. Кістяківського та інших мислителів.

2. У цьому питанні необхідно зробити визначення громадянського суспільства та зупинитися на його основних ознаках.

Громадянське суспільство – це суспільство, в якому існує комплекс розвинених економічних, правових, політичних, релігійних, культурних відносин між індивідами, що складають його, і які не опосередковані державою. Крім того, громадянське суспільство деполітизоване й не залежить від політичної системи й державної політики. Кожен член громадянського суспільства є, насамперед, суб'єктом права, а тільки потім – громадянином держави, тому що громадянське суспільство захищає права людини, у той час як з державою пов'язані права громадянина. Розвинуте громадянське суспільство не допускає втручання з боку держави. Воно є виявом свободи громадських інтересів.

Необхідною умовою громадянського суспільства є наявність у кожного з його членів особистої власності та право використовувати її на свій розсуд. Інститут власності є базовою, фундаментальною умовою свободи особи в громадянському суспільстві.

Для успішного функціонування громадянського суспільства повинна існувати розвинута, різноманітна соціальна структура у суспільстві, яка б відображала найрізноманітніші інтереси представників різних груп і верств. Особливе значення в такому суспільстві набуває численний та незалежний «середній клас». Найбільш стабільним таке суспільство стає, якщо в його соціальній структурі представники середнього класу становлять приблизно 60–70 %. Така структура характерна для низки сучасних європейських розвинутих країн.

Громадянське суспільство – це найбільш ефективний інститут, що забезпечує задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб його членів. Різноманітні економічні, етнічні, регіональні, професійні, релігійні об'єднання громадян покликані сприяти всебічній реалізації індивідом його інтересів, прагнень, цілей тощо.

Громадянське суспільство виконує ряд важливих соціальних функцій:

1) спираючись на засади права, забезпечує захист приватних сфер життя людини й громадянина від необґрунтованого втручання і регламентації з боку держави та інших політичних структур;

2) на базі асоціацій громадянського суспільства створюються й розвиваються механізми громадського самоврядування;

3) забезпечує контроль громадян за діяльністю держави, її владних інститутів та є одним з найважливіших і потужних важелів у системі «стримувань і противаг», прагнення політичної влади до абсолютного панування;

4) інститути й організації громадянського суспільства покликані забезпечувати реальні гарантії прав і свобод людини, рівний доступ до участі в державних і суспільних справах;

5) виконує також функцію соціального контролю стосовно своїх членів. Воно незалежне від держави, має у своєму розпорядженні засоби й санкції, за допомогою яких може змусити індивідів дотримуватися суспільних норм, забезпечити соціалізацію та виховання громадян;

6) громадянське суспільство виконує також комунікативну функцію. У демократичному суспільстві проявляється різноманіття інтересів. Найширший спектр цих інтересів є результатом тих свобод, якими володіє громадянин в умовах демократії. Демократична держава покликана максимально задовольняти інтереси й потреби своїх громадян. Проте в умовах економічного плюралізму ці інтереси настільки численні, настільки різноманітні й диференційовані, що державна влада практично не має каналів інформації про всі ці інтереси;

7) громадянське суспільство виконує стабілізуючу функцію через свої інститути й організації. Воно створює міцні структури, на яких тримається все громадське життя. У складні історичні періоди (війни, кризи, депресії), коли держава

знає труднощів, громадянське суспільство «підставляє своє плече» – свої міцні структури.

3. У цьому питанні необхідно зупинитися на історичній генезі правової держави та її сутності на сучасному етапі розвитку суспільства. Механізмом, що поєднує політичне й неполітичне в суспільстві виступає право. Саме тому громадянське суспільство ефективно функціонує в рамках правової держави.

Правова держава – це така форма організації й діяльності державної влади, що будується на верховенстві права у всіх сферах життя суспільства.

Сучасна правова держава – це держава, в якій організація і діяльність державної влади в її взаєминах з індивідами та їхніми об'єднаннями заснована на праві і йому відповідає.

Ознаки правової держави:

1. Народний суверенітет.

2. Панування (верховенство) права – закон повинен бути вираженням права як узаконеної справедливості. Лише той закон може вважатися правовим, який відповідає життєвим потребам людини й громадянського суспільства в цілому. Норми права повинні бути обов'язковими для державних органів тією самою мірою, як і для громадян.

3. Реальне гарантування та забезпечення прав і свобод особи, а також об'єднань громадян та індивідів. У правовій державі необхідним є не тільки конституційне закріплення основних прав і свобод людини й громадянина, але й реальна можливість реалізації їх на практиці.

4. Взаємна відповідальність держави й особистості: особистість відповідальна перед державою, а держава перед особистістю за невиконання взятих на себе зобов'язань, за порушення норм, що гарантують особистості права.

5. Органічний зв'язок прав і свобод людини і громадянина з їх обов'язками, відповідальністю, законослухняністю, самоконтролем і самосвідомістю.

6. Організація і функціонування суверенної державної влади на основі принципу поділу влади. Принцип поділу влади припускає розподіл функцій державного управління між трьома гілками влади: виконавчою, законодавчою та судовою, що створює систему стримування і противаг між ними.

7. Контроль державної влади з боку суспільства, громадян та їх організацій.

Ідея правової держави спрямована на обмеження влади (чинності) держави правом; на встановлення правління законів, а не людей; на забезпечення безпеки людини в його взаємодіях з державою.

Окрім суворого дотримання законів, суспільство передбачає ще одну принципову вимогу – дотримання загальноприйнятих норм моралі.

З проголошенням незалежності Української держави та початку процесу демократичних перетворень ці проблеми почали розроблятися на якісно іншому рівні. Враховуючи, що соціально-політичною основою правової держави є демократичні перетворення та формування громадянського суспільства, а рівень економічної бази нашого суспільства є ще достатньо високим, можемо констатувати лише про розбудову правової держави в Україні.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які основні ознаки сучасної правової держави?
2. Розкажіть про історичну генезу правової держави.
3. Чи збігається проголошення України правовою державою (Конституція України, ст. 1) з сучасним реальним становищем у країні?
4. Що таке політичні права? Якими міжнародними документами та законами України вони закріплені?
5. Назвіть головні ідейно-політичні передумови сучасних концепцій громадянського суспільства.

6. У чому полягає суть громадянського суспільства і які форми його функціонування?

7. Формування громадянського суспільства в Україні: основні етапи.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте зміст таких категорій та понять: правова держава, громадянське суспільство, демократія, виконавча, законодавча та судова влада, право, закон, референдум, суверенітет народу, змішана економіка та ін. по темі відповідно до необхідності.

2. На основі опрацьованих джерел та власного бачення політичного процесу законспектуйте основні особливості становлення та розвитку демократії в сучасній Україні.

3. Напишіть есе на тему:

- «Роль та місце молоді у розвитку громадянського суспільства України»;
- «Роль правової освіти в формуванні правової держави»;
- «Роль і місце молодіжних громадських організацій в суспільно-політичному житті України»;
- «Грані взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні в 2014–2023 рр.»;
- «Громадянське суспільство України під час широко-масштабної військової агресії росії проти України 2022–2023 рр.».

Рекомендована література

1. Бистрицький, Є. Національна ідентичність і громадянське суспільство [Текст] / Є. Бистрицький [та ін.] – К. : Дух і літера, 2015. – 452 с.

2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку [Текст] / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.

3. Громадянське суспільство в Україні: регіональний вимір [Текст] / за ред. Л. Кудіної, Л. Яцюк. – К. : ГО «Молодіжна альтернатива», 2011. – 156 с.

4. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови [Текст] / А. Колодій // Право України. – 2010. – № 7. – С. 12–17.

5. Громадянське суспільство: соціально-правові проблеми розвитку [Текст] : монографія / авт. кол. Г. Ю. Васильєв ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 535 с.

6. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії [Текст] : монографія / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда. – К. : Логос, 2007. – 316 с.

7. Кириченко, С. О. Громадянське суспільство і правова держава [Текст] : поняття та зміст / С. О. Кириченко. – К. : Логос, 1999. – 43 с.

9. Моделі політичної комунікації : політичні партії та громадянське суспільство [Текст] / Ю. Тищенко, П. Байор [та ін.] // Український незалежний центр політичних досліджень. – К. : Агенство «Україна», 2010. – 148 с.

11. Політологія : навчальний посібник / О. В. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

12. Поппер, Карл. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники [Текст] / Карл Поппер ; перекл. з англ. О. Буценко. – К. : Основи, 1994. – 494 с.

НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА, РЕКОМЕНДОВАНА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРІВ

1. Гелей, С. Д. Політологія : навч. посіб. [Текст] / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – 9-те вид., перероб. і допов. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. – 369 с.

2. Дробінка, І. Г. Політологія [Текст] : навч. посіб. / І. Г. Дробінка, Т. М. Кришталь, Ю. В. Підгорецький. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 292 с.

3. Навчальний посібник з курсу «Політологія» (лекції) / О. Ю. Кравчук, І. В. Шаповалова. – Миколаїв : НУК, 2020. – 168 с.

4. Політологія : навчальний посібник / О. В. Бобіна [та ін.] ; за ред. І. В. Шаповалової. – Миколаїв : НУК, 2017. – 240 с.

5. Політологія : підручник [Текст] / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 568 с.

6. Політологія : підручник [Текст] / М. П. Требін та ін. ; за ред. проф. М. П. Требіна ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – 414 с.

7. Шляхтун, П. П. Політологія: історія та теорія [Текст] : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Центр учбової літ-ри, 2016. – 472 с.

8. Штанько, В. І. Політологія [Текст] : навчальний посібник / В. І. Штанько, Н. В. Чорна, Т. Г. Авксентьєва, Л. А. Тіхонова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Видавництво «Фірма» «ІНКОС», Центр учбової літератури, 2016. – 240 с.

ЗАГАЛЬНА ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія політичної думки [Текст] / пер. з англ. – К. : Дух і література, 2000. – 472 с.

2. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / упор. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Баб-

кіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

3. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.

4. Філософія політики : короткий енциклопедичний словник [Текст]. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.

ПЕРІОДИЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Філософська думка // Український науково-теоретичний часопис. – Режим доступу: <http://journal.philosophy.ua/uk/home>

2. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=14&action=scholarly_detail&scholarly_id=87

3. Політичний менеджмент : науковий журнал. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=100&action=politic_detail&politic_id=67

4. Сучасна українська політика. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=98&action=politic_detail&politic_id=38.

5. Грані // Наук.-теорет. і громад.-політ. альм. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Центр соц.-політ. дослідж. – Режим доступу: <https://grani.org.ua/index.php/journal/index>

6. Гілея: науковий вісник // Збірник наукових праць. – Режим доступу: <http://gileya.org/>

7. Право України : юридичний журнал // Науково-практичне фахове видання. – Режим доступу: <https://pravoua.com.ua/ua/>

Навчальне видання

ШАПОВАЛОВА Ірина Василівна

ПОЛІТОЛОГІЯ

**Методичні вказівки
для самостійної роботи студентів**

У 2 частинах

Частина 1

Комп'ютерне верстання *В. В. Москаленко*
Коректор *О. Є. Вакула*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 3,9. Тираж 100 прим. Вид. № 62. Зам. № 0906-20.
Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54025
E-mail : publishing@nuos.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6402 від 19.09.2018 р.